

Danutė Petrauskaitė – muzikologė, Klaipėdos universiteto profesorė, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos vyriausioji mokslo darbuotoja, socialinių mokslų daktarė. *Moksliniai interesai:* lietuvių muzikos istorija, lyginamieji muzikinių kultūrų tyrimai.

Adresas: Laukininkų g. 36–28, LT-95150 Klaipėda.

El. paštas: kantilena15@gmail.com

Danutė Petrauskaitė: musicologist, professor of Klaipėda University, researcher at Lithuanian Music and Theatre Academy, PhD in Social Sciences.

Research interests: history of Lithuanian music, comparative research of worldwide music and cultures.

Address: Laukininkų g. 36–28, LT-95150 Klaipėda.

E-mail: kantilena15@gmail.com

Danutė Petrauskaitė

Lietuvos muzikos ir teatro akademija

PROPAGANDINIS „TĖVIŠKĖS“ DRAUGIJOS VAIDMUO SOVIETMEČIU PLĖTOJANT KULTŪRINIUS RYŠIUS SU IŠEIVIJA

Anotacija

Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija „Tėviškė“ buvo įsteigta Sovietinėje Lietuvoje 1976 m. prieš tai egzistavusių analogiškų institucijų pagrindu. Per šią draugiją buvo siekiama kontroliuoti bendradarbiavimą su emigravusiais tautiečiais, skleisti sovietinę propagandą, riboti objektyvios informacijos plitimą, diskredituoti dešinėsios pakraipos išeivijos organizacijas, puoselėjančias Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo idėją. Šio straipsnio tikslas yra apžvelgti sovietmečiu vykdytą kultūrinių mainų su išeivija (JAV) programą, išryškinant muzikinį aspektą. Atliekant tyrimą buvo remtasi Šaltojo karo paradigma, šią temą analizavusių istorikų darbais ir dar netyrinėta „Tėviškės“ draugijos dokumentacija bei jai adresuotais laiškais, saugomais Lietuvos ypatingajame archyve. Į kultūrinio bendradarbiavimo programą įėjo ir turizmo sritis, kuri buvo ypač paranki vyriausybiniams institucijoms demonstruojant užsienio svečiams Sovietų Lietuvos laimėjimus. Ją iš dalies kuravo „Tėviškės“ draugija. Tačiau tai naujo tyrimo tema ir ji šiame straipsnyje nebus analizuojama.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Sovietų Lietuva, Jungtinės Amerikos Valstijos, išeivija, kultūrinis bendradarbiavimas, muzika, propaganda.

Abstract

The *Tėviškė* (Homeland) Society for Lithuania's cultural relations with compatriots abroad was set up in Soviet Lithuania in 1976 on the basis of previous analogous institutions.

Through the society, attempts were made to control the cooperation with emigrant compatriots, disseminate the Soviet propaganda, restrict the spread of objective information, and discredit the right-wing emigration organizations that nurtured the idea of restoration of Lithuania's independence. The aim of this paper is to review the programme of cultural exchanges with emigrants in the USA, implemented in the Soviet times, by highlighting the musical aspect. The research is based on the Cold War paradigm, the work of historians who analysed the topic, the still unexplored documentation of the *Tėviškė* Society, and the letters addressed to it and currently stored in the Lithuanian Special Archives. The cultural cooperation programme also included the field of tourism, which was especially useful for governmental institutions wishing to demonstrate the achievements of Soviet Lithuania to foreign visitors. It was partly supervised by the *Tėviškė* Society. However, this is a subject for a new study and will not be analysed in the present paper.

KEY WORDS: Soviet Lithuania, the United States of America, egzile, cultural cooperation, music, propaganda.

doi:<http://dx.doi.org/10.15181/rh.v22i0.1633>

I v a d a s

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje per 80 tūkstančių pabėgėlių iš Lietuvos atsidūrė Vakarų sąjungininkų kontroliuojamose zonose ir kitose SSRS neužimtosiose Europos šalyse¹. Dauguma jų apsigyveno išvietintų asmenų stovyklose Vokietijoje, vėliau išsibarsė po įvairius žemynus. Jungtinėse Amerikos Valstijose rado prieglobstį apie 30 tūkstančių lietuvių. Naujajame Pasaulyje atvykėliai atnaujino retėjančias pirmųjų emigrantų gretas ir, palyginti su jais, gana greitai įsikūrė. Visą savo energiją jie skyrė tėvynei išlaisvinti ir tapo didžiausiu okupacinės Lietuvos valdžios ideologiniu priešininku. Taigi, 1946 m. prasidėjus Šaltajam karui, susiformavo du priešiški supervalstybių blokai – SSRS ir JAV. Viename jų atsidūrė okupuota Lietuva su komunistine ideologija, sovietine nomenklatura, planine ekonomika, represinių struktūrų vykdomu teroru, kitame – demokratijai ir kapitalistinio pasaulio sistemai atstovaujanti naujoji išeivija², kupina ryžto, turin-

¹ Bartusevičius V. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje, 1945–1951*. Vilnius: Versus aureus, 2012, 11.

² Senieji emigrantai, atvykę į JAV XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, daugiausia priklausė socialiniam darbininkų bei valstiečių sluoksniui ir buvo mažai išsilavinę. Tėvynėje patyrę carinę priespaudą, o Amerikoje – skurdų gyvenimą, šie išeiviai greitai susižavėjo kairuoliškomis idėjomis – ėmė sekti JAV komunistų pėdomis, tapo šios partijos nariais, įsteigė analogiškas lietuvių organizacijas, pradėjo leisti komunistinę spaudą ir save praminė pažangiečiais. Šis vardas jiems prigijo ir Sovietinėje Lietuvoje. „Pažangiečiai“ rėmė okupacinę valdžią ir buvo pagrindinis jos ramsis kovoje su ideologiniais priešininkais – naujaisiais emigrantais.

ti pakankamai intelektualinių pajėgų ir veikimo laisvės spręsti Lietuvos laisvės bylą tarptautinėje arenoje. Tarp šių blokų nusileidus Geležinei uždangai prasidėjo politinė, ekonominė, kultūrinė ir informacinė izoliacija. Pirmąjį pokario dešimtmetį ši uždanga buvo beveik aklina, bet po truputį ji ėmė plyšti. Tai lėmė SSRS ir JAV užsienio politikos vingiai bei abiejų blokų interesai. Išeivijai reikėjo nuolatinių ryšių su tėvyne, nes ji jautėsi kaip džiūstanti kamieno šaka – nutautėjimas, ypač jaunimo, vyko itin sparčiai. Sovietinės Lietuvos valdžia tais ryšiais siekė paveikti emigrantus, daugiausia jaunosios kartos atstovus, kad šie atsižadėtų nepriklausomybės idėjos ir įtikėtų, jog patys Lietuvos žmonės pasisakė už šalies narystę SSRS sudėtyje ir laisvai, niekieno neverčiami, pasirinko socialistinį gyvenimo būdą.

Sovietų Lietuvos ir išeivijos santykius, „Santaros-Šviesos“ sambūrio bei jo narių veiklą, ardomąjį KGB darbą tyrinėjo ne vienas istorikas (Egidijus Aleksandravičius, Arvydas Anušauskas, Kristina Burinskaitė, Daiva Dapkutė, Laurynas Jonušauskas, Darius Juodis, Remigijus Misiūnas, Kęstutis Skrupskelis, Kristina Ūsaitė bei kt.). Į kultūrinių mainų problematiką labiausiai gilinosi Arūnas Streikus³. Šių mokslininkų darbai įkvėpė mintį įdėmiau pažvelgti į mažai tyrinėtą „Tėviškės“ draugijos veiklą ir Šaltojo karo kontekste nubrėžti muzikinį punktyrą, kuris minėtų autorių publikacijose nebuvo išryškintas. Siekiant šio tikslo, teko atlikti kompleksiską Lietuvos ir JAV lietuvių archyvuose saugomų dokumentų tyrimą, susipažinti su Lietuvos ypatingajame archyve saugomais laiškais, adresuotais „Tėviškės“ draugijai, bei šios draugijos ataskaitomis, perversti 45 metų komunistinės ir tautinės minties periodinės spaudos puslapius. Išanalizavus visą šią medžiagą atsivėrė daug platesnis kultūrinių mainų horizontas, nusidriekęs tarp išeivijos ir pavergtos tėvynės.

Sovietinių institucijų požiūris į išeiviją ir kovos su ideologiniais priešininkais metodai

Masinė lietuvių emigracija į Vakarus LSSR valdžiai atrodė kaip didelis pralaimėjimas – buvo puikiai suvokta, kad žmonės bėgo nuo naujosios santvarkos. Jie buvo vadinami buržuaziniais nacionalistais, hitlerininkų pa-

³ Streikus A. Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas. *Lietuvos istorijos studijos*. 2007, nr. 20; Kontroliuojami kultūriniai ryšiai su užsieniu sovietmečiu. *Literatūra ir menas*. 2011, nr. 3357.

rankiniais, o visuomeninių organizacijų, kėlusią Lietuvos okupacijos klausimą, lyderiai žeminami, šmeižiami ir pravardžiuojami „veiksniais“, „vaduotojais“, „laisvintojais“, reakciniais gaivalais. To nepakako – teko imtis rimtesnių priemonių, norint nutildyti priešiškus balsus. Tai buvo daroma mezgant su emigrantais kontaktus ir bandant juos prisivilioti atgalios, nes tik tokiu būdu buvo galima sumažinti potencialių priešininkų srautą. Tuo tikslu LSSR rašytojų sąjunga pradėjo leisti užsienyje atsідūrusiems lietuviams skirtą periodinę spaudą. 1947 m. rugpjūčio 3 d. pasirodė pirmasis naujojo laikraščio „Tėvynės balsas“ numeris. Šis leidinys buvo uždaras, platinamas tik tose šalyse, kuriose glaudėsi pabėgėliai. Jame spausdinami straipsniai pasižymėjo aršia kritika tarpukario Lietuvos politikams, turėjo neslepiamą propagandinį pobūdį ir bandė paaiškinti pabėgėliams, dėl ko verta grįžti į namus.

Pirmosios bangos emigrantai Amerikoje tapo pagrindiniu okupacinės valdžios ramsčiu kovojant su „dipukais“ – iš išvietintų asmenų (*Displaced Persons*) stovyklų Vokietijoje į JAV atvykusiais asmenimis. Šioje kovoje buvo taikomas raguolio ir rimbo metodas. Pradžioje sovietinės institucijos bandė prisivilioti nepaklusnius išeivius, ypač meno žmones, žadėdamos jiems aukso kalnus ir rožinėmis spalvomis piešdamos gyvenimą LSSR. Lietuvoje likusi inteligentija buvo įkalbinėjama pasinaudoti savo autoritetu ir kreiptis į emigravusius bendradarbius, bičiulius bei gimines. Ir ji pakluso – viešus laiškus, pareiškimus ir kvietimus Lietuvos spaudoje paskelbė aktoriai Petras Kubertavičius ir Juozas Grybauskas, rašytojai Antanas Venclova, Jonas Šimkus, Ieva Simonaitytė. „Tėvynės balsas“ išskirtinai kreipėsi į muzikus, ragindamas juos sugrįžti į Lietuvos teatrų scenas, kurios, nemažai daliai atlikėjų pasitraukus į Vakarus, liko apytuštės⁴. Kvietime buvo išvardyti dainininkai Juozė Augaitytė, Vladas Baltrušaitis, Antanina Dambrauskaitė, Vladislava Grigaitienė, Vincė Januškaitė, Elžbieta Kardelienė, Aleksandras Kutkus, Ipolitas Nauragis, Jadvyga Vencevičaitė, dirigentas Vytautas Marijošius, chorvedys Julius Štarka, baleto šokėjai Simas Jasinskas-Velbasis ir Tatjana Babuškinaitė. Nors keletas jų grįžimas būtų buvęs didžiulis LSSR laimėjimas Šaltojo karo fronte. Po kreipimusi pasirašė nemažai Lietuvos operos ir baleto teatro artistų: Kipras Petrauskas, Juozas Gustaitis, Rimas Geniušas, Kazys Gutauskas, Zenonas Paulauskas, Jonas Dautartas, Marija Juozapaitytė, Antanas Zauka, Romanas Marijo-

⁴ Mes kviečiame Jus prie Naujųjų Metų stalo! *Tėvynės balsas*. 1958, sausis, nr. 1, 2.

šius, Elena Saulevičiūtė, Henrikas Kunavičius, Marija Aleškevičiūtė, Jonas Stasiūnas, Irena Ylienė, Rimantas Siparis, Valentinas Adamkevičius, Juozas Mažeika, Kostas Šilgalis.

Kad emigrantai neišsigąstų ir nemanytų, kad visi jie laikomi tėvynės išdavikais, sovietinė spauda ėmė aiškinti, kas yra nusikaltėliai, o kas – dori lietuviai. Buvo pasakyta, kad buržuaziniai nacionalistai yra asmenys, kurie priklauso VLIK'ui⁵, ALT'ui⁶ bei analogiškomis išeivijos organizacijoms, keliančioms Lietuvos laisvinimo klausimą, taip pat tarpukario Lietuvos pasiuntinybių bei konsulatų darbuotojai, visi kiti – pasimetę, ne savo noru iš tėvynės pasitraukę žmonės, t. y. hitlerininkų išvežti priverstiniais darbams, atsidūrusieji fronto sukuryje, sugundyti nacistinės propagandos, išvilioti giminių ar pažįstamų. „Jie suprato padarę didelę klaidą, bet nesiryžta arba negali jos atitaisyti. Didžiuma pabėgėlių – darbo žmonės, inteligentai, dirba sunkiai svetimose šalyse, ilgisi savo gimtojo krašto ir artimųjų. Tarybų Lietuvos visuomenė šiems žmonėms nejaučia jokios nepatogios. Priešingai, ji giliai užjaučia tuos, kurie skurdžiai gyvena svetur, kurie kenčia dėl to, kad jų vaikai atitrūksta nuo lietuvių kultūros, pamiršta gimtąją kalbą“⁷.

Žymius menininkus buvo stengiamasi sugundyti materialinėmis gėrybėmis, kad jie tik išmainytų kuklią savo egzistenciją JAV į pasiturintį gyvenimą Lietuvoje. Iniciatyvą čia parodė kompozitorius Balys Dvarionas, primygtinai kvietęs sugrįžti savo seną bičiulį Vladą Jakubėną ir žadėjęs jam puikų gyvenimą Sovietų Lietuvoje – butą, automobilį, aukštas pareigas, didelius honorarus⁸. Akivaizdu, kad jis savo veiksmus derino su aukštais pareigūnais, galbūt net ir su Justu Paleckiu – LSSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininku, su kuriuo jį siejo sena pažintis nuo tarpukario laikų. Tačiau šie gražūs žodžiai nesuviliojo nė vienos tarpukario metais Kaune veikusio Valstybės teatro žvaigždės ir nė vieno kompozitoriaus.

⁵ VLIK – Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, įsikūręs 1943 m. Tai buvo įtakingiausia išeivijos organizacija, kėlus Lietuvos okupacijos nepripažinimo klausimą.

⁶ ALT – Amerikos lietuvių taryba – JAV lietuvių politinė organizacija, įkurta 1940 m. Jos tikslai: vienyti visas lietuvių demokratines jėgas, ginti ir saugoti JAV nepriklausomybę, pagrindines žmogaus teises, siekti Lietuvos nepriklausomybės, teikti moralinę pagalbą ir materialinę paramą Lietuvai, sleisti apie ją JAV visuomenei teisingą informaciją.

⁷ Ką mes vadiname buržuaziniais nacionalistais. *Tėvynės balsas*. 1961, gegužė, nr. 39, 2.

⁸ Balio Dvariono laiškas Vladui Jakubėnui, Palanga, [1958], rugpjūčio 23. Juozo Žilevičiaus ir Juozo Kreivėno lietuviškos muzikos archyvas (toliau ŽK LMA).

Emigrantų kelias svetimoje šalyje nors ir buvo dygliuotas, grįžti į pavergtą tėvynę niekas nenorėjo, netgi prisibijojo, tuo labiau kad Amerikoje jau buvo padėti naujo gyvenimo pamatai. Įsitraukę į Lietuvos vadavimo akcijas ir nepasidavę sovietų įkalbinėjimams, naujieji emigrantai buvo apšmeižti, juos stengtasi tarpusavyje sukiršinti, suardyti jų gretas, kartu stiprinant „pažangiųjų“ lietuvių pozicijas, ir imtis gudresnių akcijų palenkiant į savo pusę politinius oponentus. Šioms užduotims atlikti bei tariamam kultūriniam bendradarbiavimui vykdyti ir buvo įkurta „Tėviškės“ draugija.

„Tėviškės“ draugijos ištakos, kūrimasis ir veikla

„Tėviškės“ draugijos ištakos siekia 1955 m., kai balandžio mėnesį Rytų Berlyne buvo įkurtas visos sąjungos „Grįžimo į tėvynę“ komitetas, o liepos mėnesį – KGB kuruojamas šio komiteto lietuviškas padalinys. 1957 m. iš Jungtinių Tautų tribūnos Niujorke ir iš Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos pasigirdo balsai apie pribrendusią būtinybę pradėti dvišalį kultūrinį bendradarbiavimą. Tai lėmė, kad 1958 m. „Grįžimo į tėvynę“ komitetas buvo pervardytas į „Grįžimo į tėvynę ir kultūrinių ryšių su tautiečiais“ komitetą ir įsteigti analogiški komiteto padaliniai sąjunginėse respublikose, veikę iki 1962 m. 1963 m. Vilniuje buvo pradėtas organizuoti naujas Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas (toliau – Komitetas), stengiantis sukurti geresnį įvaizdį ir užmaskuoti ryšius su KGB. 1964 m. balandžio 28 d. įvyko pirmasis plenumas, kurio metu Komitetas buvo įvardytas kaip visuomeninė organizacija, priimti įstatai, išrinkti vadovaujantys asmenys, patvirtinti veiklos tikslai – stiprinti emigrantų ryšius su tėvyne. Komitetui vadovavo Prezidiumas su pirmininku priešakyje, ir jis kartą per šešis mėnesius šaukdavo plenumą. Neatsitiktinai pirmininku buvo paskirtas Raudonosios armijos generolas majoras Vladas Karvelis⁹, nes jam skirtos užduotys prilygo kovai prieš užnugaryje. O šios kabine-

⁹ Vladas Karvelis (1901–1980) – 1919 m. nepriklausomos Lietuvos savanoris, karininkas, brigados generolas, apdovanotas Vytauto Didžiojo 3-iojo laipsnio, Gedimino 4-ojo laipsnio ordinais, Savanorių ir Lietuvos Nepriklausomybės medaliais. Prasidėjęs okupacijai, tapo Lietuvos kariuomenės griovėju – organizavo lietuviškus dalinius sovietų kariuomenėje, 1944 m. vasario 13 d. drauge su kitais 23 karininkais, tarnaujančiais 16-oje lietuvių divizijoje, pasirašė kreipimąsi į Lietuvoje likusius karininkus, ragindamas nekovoti su besiantinančia Raudonąja armija.

tinės pareigos buvo lyg ir atpildas už ilgametę ištikimybę sovietų valdžiai. Istorikas bei politikos veikėjas Arvydas Anušauskas pavadino šią struktūrą priedangos komitetu – juo naudojantis buvo galima nesunkiai įveikti Geležinę uždangą¹⁰.

Darbas su tautiečiais užsienyje buvo suskirstytas į sekcijas: muzikų-kompozitorių, dailininkų, foto-kino darbuotojų, žurnalistų. Ryšiai pagal šalių specifiką atiteko keliems konsultantams. Vyresnysis buvo atsakingas už bendradarbiavimą su JAV ir Kanada, eilinis konsultantas – už visas kitas šalis. Jie turėjo sekti komunistinę ir vadinamąją „reakcinę“ spaudą, bibliotekas, studijuoti politinių ir kultūrinių susivienijimų veiklos poslinkius, siūlyti, kokią paramą reikėtų teikti „pažangioms“ ir liberalioms organizacijoms, palaikyti su jomis ryšius, teikti pasiūlymus dėl kontrpropagandos organizavimo, pasitelkti Lietuvos organizacijas, kultūros, mokslo ir meno veikėjus, kad emigrantai palaikytų ryšį su tėvyne, glaudžiai bendradarbiauti su mokslo ir meno sekcijomis¹¹. Buvo pasirūpinta ir Laiškų skyriaus vedėjo etatu. Į jo pareigybės įėjo atsakinėjimas į gaunamus laiškus, jų apskaitos tvarkymas, mėnesinių apžvalgų rengimas, tautiečių keliamų pageidavimų sprendimas, spaudos prenumeratos tvarkymas, siuntimui į užsienį tinkamos literatūros parinkimas. Didžiausią grėsmę keliančia valstybe buvo laikomos JAV, kur veikė per 120 parapijų, ėjo apie 40 sovietinei santvarkai priešišių periodinių leidinių, todėl ryšiai su joje gyvenančiais tautiečiais buvo patikėti patyrusiems darbuotojams.

Iki 1966 m. Komitetas įėjo į Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijos prie LSSR Ministrų Tarybos sudėtį savarankiško skyriaus teisėmis, vėliau tapo juridiniu subjektu su savarankiška sąskaita banke ir perėmė „Tėvynės balso“ leidimą. Tuo metu jame dirbo 11 darbuotojų¹². Jo Prezidiumui priklausė kompozitorius Vytautas Klova, dirigentas Rimas Geniušas, dainininkai Antanas Sodeika ir Aleksandra Staškevičiūtė¹³, liaudies muzikos puoselėtojas Jonas

¹⁰ Anušauskas A. *KGB. Visišškai slaptai*. Vilnius: Versus aureus, 2015, 32.

¹¹ Projektas „Komiteto darbo pasiskirstymas“, 1964, spalio 26. Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA), f. K-3, ap. 3, b. 1, l. 2.

¹² Pažyma dėl kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto patalpų ir transporto. LYA, f. K-3, ap. 3, b. 1, l. 35.

¹³ Aleksandra Staškevičiūtė (1899–1984) – 1929–1941 m. Valstybės teatro, 1943–1953 m. Lietuvos operos ir baleto teatro solistė, dėstė Kauno konservatorijoje ir Lietuvos valstybinėje konservatorijoje, Antrojo pasaulinio karo metais gyveno Rusijoje, ten koncertavo.

Švedas¹⁴. Pastarieji du ypač aktyviai reiškėsi Komiteto darbe, teikė pasiūlymus, kaip gerinti darbą su išeivija, plačiau propaguoti sovietinį meną per spaudą ir eterio bangomis. A. Staškevičiūtė siūlė įtraukti daugiau vokalinės muzikos į išeiviams skirtų radijo laidų programas, o J. Švedas iškėlė mintį kreiptis į „Vagos“ leidyklą, kad ši labiau susidomėtų lietuvių kompozitorių choriniais kūriniais, kuriuos būtų galima siuntinėti užsienio chorų vadovams.

Bendradarbiavimo su išeivija imtasi supratus, kad didžiosios pabėgėlių dalies nepavyks susigrąžinti, o ją paveikti galima sumaniai manipuliuojant kultūriniais mainais. Mat kultūra buvo sutapatinta su ideologine-politine indoktrinacija. Imta galvoti, kad jei išeivija skaitys Sovietų Lietuvoje leidžiamą literatūrą, klausysis sovietinių kompozitorių dainų, jų supratimas apie Lietuvą keisis. Tuomet didelės prielankumas okupaciniam režimui, kuris pasirodys ne toks jau ir baisus, silpnės Lietuvos laisvės bylą keliančių organizacijų veikla ir tarptautiniu mastu svarstomas klausimas apie Lietuvos prijungimą prie SSRS savaime atkris.

Nemažas ideologinis vaidmuo, SSRS lenktyniaujant su JAV, teko muzikai, kuri turėjo pralenkti Vakarų savo kūrybine technika, socialistiniu realistiniu turiniu, išplaukiančiu iš sovietinės žmonių buities¹⁵. Todėl į užsienį buvo siunčiamos ne tik knygos, bet ir plokštelės, natos. Jos pasiekdavo net ir „dipukus“, kad šie galėtų su savo choralais dainuoti sovietinių kompozitorių dainas. Ypač negailėta dėmesio Lietuvoje vykstančioms Dainų šventėms, dažnai siejamoms su sovietų valdžios įvedimo metinių paminėjimu. Tautiečių iš užsienio apsilankymas jose buvo vertinamas kaip nebylus okupacinės santvarkos pripažinimas ir teigiamas pasikeitusios tėvynės įvertinimas. Į šiuos masinius renginius buvo stengiamasi privilioti kuo daugiau svečių iš užsienio – ir ne tik „pažangių“ lietuvių, prieš daugelį metų išvykusių iš tėvynės, bet ir dešiniųjų pažiūrų emigrantų. Komiteto nariai svarstė: „Būtų neblogai, jei atvyktų vienas kitas dipukas (nearšus

¹⁴ Jonas Švedas (1908–1971) – kompozitorius, dirigentas, pedagogas, kultūros veikėjas, Stalino premijos laureatas, 1940 m. įsteigė valstybinį dainų ir šokių ansamblį ir iki 1962 m. jam vadovavo, 1951–1955 m. buvo LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas, Lietuvos valstybinėje konservatorijoje įkūrė Liaudies instrumentų katedrą, iki 1970 m. ėjo šios katedros vedėjo pareigas.

¹⁵ J. Tallat-Kelpšos pranešimas Lietuvos TSR tarybinių kompozitorių sąjungos susirinkime, skirtame 1948 m. vasario 10 d. VKP (b) CK nutarimo dėl Muradelio operos „Didžioji draugystė“ aptarimui. *Muzika 1940–1960. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 1992, 101.

šmeižikas) ir parvykęs papasakotų apie tikrąją padėtį Lietuvoje. Tai padarytų didelį įspūdį lietuviams, apsigyvenusiems užsienyje po Antrojo pasaulinio karo“¹⁶.

1965 m. organizuojant Dainų šventę, skirtą LSSR 25-mečiui, Komitetas iš anksto išsiuntinėjo kvietimus į JAV komunistinių organizacijų vadovams bei spaudos darbuotojams ir grupei menininkų: režisieriams Adolfui ir Jonui Mekams, dramaturgui Kostui Ostrauskui, rašytojams Juozui Mikuckiui ir Soniai Tomarienei, dailininkams Adomui Galdikui, Vytautui Kazimierui Jonynui, architektui Jonui Mulokui, kompozitoriams Juliiui Gaideliui, Vladui Jakubėnui, Jeronimui Kačinskui, dirigentui Vytautui Marijošiui¹⁷. Klaipėdos muzikos mokyklos absolventas Jonas Švedas kvietė savo buvusį mokytoją, žymų išeivijos muziką Juozą Žilevičių¹⁸ nors trumpam apsilankyti Lietuvoje ir savo akimis pamatyti Dainų šventę, tačiau nė vienas iškilus išeivijos kultūrininkas tuomet į Lietuvą neatvyko.

Kvietimai apsilankyti Dainų šventėje buvo siuntinėjami į JAV nuolat. Jei antrabangininkai daugiausia į juos nereaguodavo, tai „pažangiečiai“, ypač saviveiklinio meno gerbėjai, jais labai džiaugdavosi. Chorvedė Rožė Merkytė dėkojo kvietėjams: „Taip, aš buvau daugelį metų lietuvių „Lyros“ choro ir Liaudies choro, taipogi Rusų choro vadovė. Tai man būtų labai žingeidu išgirsti atsižymėjusius Lietuvos chorus. Tuo pat kartu mylėčiau susipažinti su mano motinos ir tėvelio gimtine šalimi“¹⁹. Taigi, su pirmabangininkais buvo daug lengviau susitarti, nes, pasak nomenklatūrinio istoriko Juozo Jurginio, jie buvo kilę iš valstiečių ir darbininkų, o inteligentiškoji pokario išeivija tapo sovietinei valdžiai kietu riešutėliu, nes buvo ragavusi mokslo. Teigdamas, kad „hitlerinius metodus visuomenei tvarkyti išrado ne darbininkai ar valstiečiai, o mokslinius ar karinius lapsnius prie pavardžių dėję inteligentai“²⁰, jis tarsi įspėjo, kad išsilavinę emigrantai gali būti ypač pavojingi priešininkai ideologinėse kovose.

¹⁶ Išplėstinio Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto Prezidiumo posėdis. 1964, rugpjūčio 28. LYA, f. K-3, ap. 1, b. 1, l. 15.

¹⁷ 1963–1965 m. tautiečių, apsilankiusių Lietuvoje, sąrašas. LYA, f. K-3, ap. 1, b. 4, l. 188.

¹⁸ Juozas Žilevičius (1891–1985) – vargonininkas, chorvedys, muzikologas, kompozitorius, pirmosios lietuviškos simfonijos autorius, Lietuvių muzikologijos archyvo Čikagoje įkūrėjas. Nuo 1929 m. iki mirties gyveno JAV.

¹⁹ 1970 m. kovo mėn. laiškų apžvalga. LYA, f. K-3, ap. 1, b. 58, l. 19.

²⁰ Jurginis J. Susitikimai. *Gimtas kraštas*. 1967, lapkričio 30, 2–3.

Griežtai centralizuotos Sovietinės Lietuvos institucijos paklusniai vykdė visus iš Maskvos gaunamus nurodymus. Kremliaus vadovų paliepimu Rusijoje įsteigtos organizacijos greitai būdavo suburiamos ir Lietuvoje. Taip atsitiko ir su „Tėviškės“ draugijos įkūrimu, kurį lėmė SSRS ir JAV politinės derybos. 1975 m. Maskvoje buvo įsteigta draugija *Rodina* („Tėvynė“) kultūriniais ryšiams su užsienyje gyvenančiais tautiečiais palaikyti, tad ir ilgai nelaukusi Lietuvos valdžia 1976 m. gegužės 26 d. Ministrų Tarybos potvarkiu Nr. 330 likvidavo Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetą ir vietoj jo įsteigė analogišką draugiją „Tėviškė“. Pirmuoju jos pirmininku tapo LSSR visuomenės veikėjas, generolas majoras Pranas Petronis, kuris šias pareigas ėjo dešimt metų, 1986–1991 m. jai vadovavo Vaclovas Sakalauskas. Draugija visą laiką dirbo ranka rankon su saugumo struktūromis, todėl pirmininko pavaduotojais SSKP CK sprendimu nuo 1976 m. buvo skiriami veikiančiojo KGB rezervo karininkai. Neviešai jai vadovavo LSSR Ministrų Tarybos 1-asis (žvalgybos) skyrius²¹.

1976 m. patvirtinti „Tėviškės“ įstatai gerokai papildė ir išplėtė ankstesnius Komiteto veiklos tikslus. Daugiausia dėmesio juose buvo skirta kovai su antitarybiškumu. Jie skelbė, kad draugija „propaguoja tarp tautiečių užsienyje visos tarybinės liaudies ir jos broliškoje šeimoje gyvenančios lietuvių tautos pasiekimus, kuriant komunizmą, socialistinės santvarkos pranašumus, tarybinį gyvenimo būdą“ ir nurodė konkrečius darbus, kuriuos ji yra įsipareigojusi atlikti: a) leisti tautiečiams laikraštį, literatūros, meno ir publicistikos rinkinius, brošiūras, įsigyti ir pagal tautiečių užsienyje prašymus bei pageidavimus siųsti jiems grožinę ir politinę literatūrą, tarybinius periodikos leidinius, kino filmus, suvenyrus, muzikos plokšteles, tarybinių kompozitorių ir muzikinės klasikos magnetofoninius įrašus, diapozityvus, fotoparodas ir kitą informacinę-propagandinę medžiagą; b) užmegzti, palaikyti ir plėsti kontaktus su pavieniais išeiviais iš Lietuvos, jų pažangiomis organizacijomis ir susivienijimais, spaudos organais, padėti jiems organizuoti renginius, skirtus auklėti tautiečius užsienyje pagarbos ir meilės Tarybų Sąjungai, Tarybų Lietuvai dvasia; teikti paramą tautiečių grupėms, besiiimančioms iniciatyvos kurti sąjungas, kultūros ir švietimo organizacijas, klubus, namų ir visuomenės bibliotekas, gimtosios tėvų kalbos ir rašto mokyklas, meninės saviveiklos ratelius ir kitus kultūros židinius, skirtus tarybinės liaudies ir Tarybų Lietuvos kultūrai skleisti; c) rūpintis, kad res-

²¹ Anušauskas A. *KGB. Visiškai slapta*. Vilnius: Versus aureus, 2015, 33.

publiką lankantys tautiečiai ir kitų tautybių emigrantai įvairiapusiškiau susipažintų su tarybiniu gyvenimu, lenininės nacionalinės politikos laimėjimais, kad stiprėtų jų noras bendrauti su tarybiniais žmonėmis, kovoti už taiką, socialinę pažangą, tautų bendradarbiavimą²².

„Tėviškę“ sudarė trys skyriai: a) spaudos ir informacijos; b) laiškų ir tarybinės kultūros propagavimo; c) ūkio reikalų padalinys. Intensyviausiai dirbo Laiškų ir tarybinės kultūros propagavimo skyrius, nes susirašinėjimas su tautiečiais atliko itin svarbų vaidmenį vykdant draugijos misiją. Šis darbas užėmė daug laiko. Mat neužteko tik formaliai parašyti atsakymą, reikėjo leisti į polemiką, užmegzti ryšius su abejojančiais asmenimis ir juos palenkti į savo pusę. Laiškai iš užsienio atskleidė žmonių nuotaikas, kartu bylojo ir apie jų šalies politinę, ekonominę bei kultūrinę situaciją. Taigi, jie atliko ir žvalgybinį vaidmenį, o tai buvo labai naudinga sovietiniam saugumui. „Tėviškės“ draugija pagal savo išgales uoliai vykdė prisiimtus įsipareigojimus. Pirmiausia ji buvo pavaldi draugijos *Rodina* prezidiumui, kuris tvirtindavo jos planus bei ataskaitas ir teikdavo pasiūlymus. Ataskaitos taip pat buvo siunčiamos Lietuvos komunistų partijos CK, LSSR Ministrų Tarybai ir LSSR Vidaus reikalų ministerijai. Jau po pirmųjų „Tėviškės“ veiklos metų SSRS sostinė pasiekė draugijos pirminko P. Petronio optimizmo kupini žodžiai, teikiantys viltį, jog greitai visa lietuvių išeivija bus perauklėta ir pripažins sovietinę santvarką ne tik teisėtai įvestą Lietuvoje, bet ir pranokstančią kapitalistines šalis²³.

1967 m. pradžioje LSSR Ministrų Tarybos nutarimu vietoj „Tėvynės balso“ buvo pradėtas leisti naujas aštuonių puslapių laikraštis „Gimtasis kraštas“, nes reikėjo ieškoti naujų būdų skleidžiant propagandą užsienyje apie LSSR žmonių gyvenimą. Šis savaitraštis tapo „Tėviškės“ draugijos rupu. Pasikeitė ne tik leidinio pavadinimas, jo prieinamumas skaitytojams, bet ir stilius – imta subtiliau brukti sovietinę propagandą, atsirado daugiau rašinių kultūrinėmis temomis be politinio atspalvio, diskusijų tonas tapo ramesnis. Iš Lietuvos jį jau buvo galima užsakyti užsienyje gyvenantiems savo artimiesiems. Vienas iš skaitytojų džiaugėsi: „Aiškią pažangą padarė Jūsų „Gimtasis kraštas“ – nustojo būti koliojimosi ir veiksmų mašina. Se-

²² Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos („Tėviškės“ draugijos) įstatai. LYA, f. K–3, ap. 1, b. 99, l. 1–2.

²³ Справка о работе общества по культурным связям с соотечественниками за рубежом «Тевишке» по информационной работе среди литовской эмиграции. LYA, f. K–3, ap. 1, b. 139, l. 5.

nąjį „Tėvynės balsą“ jau buvo sarmata padėti ant stalo, kad kiti matytų“²⁴. Taigi, buvo suprasta, kad vien keiksnojimais ir pravardžiavimais naujų, o ypač jaunų skaitytojų laikraštis neprisivilios.

„Gimtąjį kraštą“ 1967–1969 m. redagavo Mykolas Jackevičius, 1969–1986 m. – Vacys Reimeris, 1986–1992 m. – Algimantas Čekuolis. Pirmaisiais dviem gyvavimo dešimtmečiais laikraščio redakcija paklusniai vykdė iš Maskvos gaunamus nurodymus. Jie ypač sugriežtėdavo artėjant SSRS Komunistų partijos suvažiavimams. Tuomet reikėdavo ieškoti naujų formų, įtikinant skaitytojus sovietinio gyvenimo pranašumais ir „demaskuoti Vakarų sovietologus, iškraipiančius partijos tikslus ir uždavinius, iškeltus naujoje Sovietų Sąjungos KP programoje“²⁵. Laikraščio tiražas nuolat augo. Šiam reiškiniui įtakos turėjo ir pasikeitęs laikraščio turinys – atsirado daugiau straipsnių apie išeivijos atlikėjus, nepriklausiusius „pažangiųjų“ lietuvių organizacijoms (dainininkės Aldona Stempužienė, Lilija Šukytė, Anna Kaskas, Polyna Stoska, pianistė Aldona Kepalaitė, kompozitorius Vytautas Bacevičius), informacijos apie Čikagos lietuvių operą, lietuvių kompozitorių koncertus, t. y. apie „dipukus“, jų vaikus arba JAV gimusius asmenis, taip pat publikacijų apie išeivijos istoriją bei emigrantų gyvenimą, egzilyje kuriančių poetų eilių, interviu su Lietuvoje viešėjusiais tautiečiais. Muzikine tematika spaudos puslapiuose ne vienus metus rūpinosi kompozitorius Povilas Tamuliūnas²⁶, priklausęs „Gimtojo krašto“ redakcijos kolegijai. Jo iniciatyva laikraštis nuolat informavo išeivijos skaitytojus apie Lietuvos muzikinį gyvenimą – spausdino apybraižas apie žymius kompozitorius bei atlikėjus, recenzuodavo muzikologines knygas, pristatydavo respublikinių premijų laureatus, koncertuojančius kolektyvus. Daugumoje straipsnių kaip raudona gija driekėsi mintis, kad Lietuva viso to būtų neturėjusi, jei nebūtų prisijungusi prie SSRS.

Visgi savo dvasia „Gimtasis kraštas“ nepasikeitė. Jis ir toliau spausdino partinių veikėjų kalbas, duodavo atkirčius „šmeižikams“ iš Vakarų, jo pagrindinių straipsnių herojai buvo komunistinio judėjimo dalyviai, darbi-

²⁴ 1969 m. balandžio mėn. laiškų apžvalga. LYA, K–3, ap. 1, b. 12, l. 33.

²⁵ Постановление Президиума общества «Родина» от 16 января 1986 г. LYA, ф. K–3, ap. 1, b. 265, l. 15.

²⁶ Povilas Tamuliūnas (1919–1995) – chorvedys, kompozitorius, pedagogas. Iki 1948 m. dirbo Kaune, nuo 1949 m. – Vilniuje (dėstė teorinius dalykus LSSR konservatorijoje ir J. Tallat-Kelpšos muzikos mokykloje), 1962–1966 m. ėjo Lietuvos kompozitorių sąjungos atsakingojo sekretoriaus, 1968–1971 m. – pirmininko pavaduotojo pareigas.

ninkai, kolūkiečiai. Tik prasidėjus Sąjūdžiui, savaitraštis ryžosi spausdinti poleminius straipsnius apie visuomenės pertvarką, objektyviau informuoti išeiviją apie Lietuvoje vykstančius politinius procesus, dažniau skelbti užsienio lietuvių kultūrinio gyvenimo įvykius, užmezgė dialogą su Lietuvos nepriklausomybės idėją puoselėjančiais emigrantais. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje jis tapo vienu iš populiariausių laikraščių atgimstančioje Lietuvoje ir tarp tautiečių užsienyje.

Savanaudiška parama

JAV komunistinės pasaulėžiūros lietuviai, 1919 m. įkūrę savo partiją, jau tarpukario metais užmezgė ryšius su bendraminčiais Lietuvoje ir Rusijoje. Jie buvo nusistatę prieš Lietuvos valstybingumą, kritikavo jos valdžią ir siūlė surengus revoliuciją įvesti proletariato diktatūrą. Prie šių idėjų sklaidos prisidėjo ir Amerikos lietuvių meno sąjunga (ALMS), įsikūrusi Čikagoje 1924 m. Ji siekė „vienyti lietuvius menininkus, veikliai dalyvaujančius įvairiose meno šakose, tikslui bendrai veikti meno plėtroje – literatūroje, vaidyboje, muzikoje; <...> supažindinti ir suinteresuoti Amerikos plačiąją visuomenę su meno kūryba ir jos svarba visuomenės gyvenime; <...> skleisti darbininkišką apšvietą dailės bei meno srityje“²⁷. Sąjungos įsikūrimo metais jai priklausė 27 chorai – iš viso 810 dainininkų²⁸. 1929 m. choristų skaičius išaugo iki 1200, o po metų – iki 1500²⁹. Tai lėmė aktyvi JAV komunistų partijos, kuri stengėsi pritraukti kuo daugiau imigrantų, veikla, Maskvos komunistų parama ir prastėjančios ekonominės sąlygos, ypač Didžiosios depresijos metais. Po Antrojo pasaulinio karo padėtis kardinaliai pasikeitė – sąjungos nariai ėmė senti, jaunimas nesirengė jų pakeisti, o atvykę antrosios bangos emigrantai buvo idėjiniai priešininkai ir nenorėjo turėti nieko bendra su vadinamaisiais „pažangiečiais“. Chorai sumenko, meninis lygis, kuris ir taip jau buvo žemas, dar labiau krito. 1960 m. veikė tik 8 Meno sąjungai priklausantys chorai: 4 Čikagoje, 2 Masačusetso valstijoje, 1 Hartforde, Konektikuto valstijoje, 1 Niujorke. Pastarasis buvo 1912 m. įsikūręs „Aido“ choras, vienas seniausių pasaulietinių lietuviškų chorų JAV, kuriam nuo 1951 m. vadovavo Mildred Stens-

²⁷ *Konstitucija ir taisyklės lietuvių meno sąjungos*. Brooklyn: Lietuvių meno s-ga, 1938, 3–4.

²⁸ Am. Liet. Prol. Meno Sąjungos I-mo suvažiavimo protokolas. *Vilnis*. 1924, sausio 22, 2.

²⁹ Susivienijimo lietuvių dainininkų Amerikoje protokolų knyga, 1922–1932, (rankraštis), KUB RSS, f. 2, 114.

lerienė³⁰ – sovietinės Lietuvos gerbėja, nuo 1954 m.ėjusi ALMS centro valdybos sekretorės pareigas.

„Pažangiečiai“ jautėsi Amerikoje izoliuoti, nes nesibičiuliavo su kitos ideologinės pakraipos tautiečiais, todėl ieškodami draugų „Tėviškės“ draugiją užvertė savo laiškais. Daugiausia rašė menkai išsilavinę pirmosios bangos emigrantai, pasiilgę socialinio teisingumo ir naiviai tikėję, kad Lietuvoje naujoji santvarka sukurs žmonėms laimesnio gyvenimo sąlygas. Draugija į emigrantų prašymus atsiliepdavo su didžiausiu entuziazmu. Ir kuo daugiau atsirasdavo prašančiųjų, tuo sparčiau būdavo siunčiami į užsienį siuntiniai. Spaudą gaudavo net ir jos neužsisakę, bet Lietuvoje apsilankę asmenys ir tie žmonės, kurių adresus pavykdavo gauti iš patikimų emigrantų. Tai gerindavo kiekybinius bei kokybinius rodiklius, o jais remiantis galima buvo Maskvai įrodyti, kad dirbama našiai, nenukrypstant nuo SSRS KP nurodyto kurso. Parama pirmiausia buvo teikiama komunistinėms organizacijoms bei jų leidiniams, kurie spausdino Lietuvoje parengtą medžiagą ir buvo patikimas propagandos ruporas Amerikoje.

Didžiausią paklausą tarp emigrantų turėjo periodinė spauda ir knygos. Vienos jų keliavo už Atlanto pagal konkrečius tautiečių prašymus, kitos – pačių sovietinių institucijų iniciatyva. Antroje vietoje pagal tautiečių susidomėjimą atsidūrė plokštelės. Kai jų leidimas dar nebuvo taip sparčiai įsibėgėjęs, užsienio šalis pasiekdavo nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų vienetų per metus. Pavyzdžiui, 1965 m. iš Lietuvos į JAV buvo išsiųstos 192 plokštelės: į Kanadą – 12, į Angliją bei Škotiją – 48, į Urugvajų – 108, į Argentina, Prancūziją ir Australiją – po 36, iš viso – 468 vienetai³¹. Bet pamažu siuntų skaičiai augo ir plokštelių būdavo išsiunčiama net po kelis tūkstančius. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje didžiausią paklausą turėjo Dainų šventės skambėjusi muzika, liaudies ir estradinės dainos, atliekamos saviveiklininkų bei profesionalių atlikėjų: Žiūrų, „Lietuvos“, „Armonikos“, „Estradinių melodijų“, „Oktavos“, Vilniaus valstybinio universiteto ansamblių, dzūkų liaudies dainininkės Marijos Kuodžiūtės, Kipro Petrausko, Virgilijaus Noreikos, Edmundo Kuodžio ir Jono Girijoto, Romano Marijošiaus, Onutės Valiukevičiūtės, Stanislovo Rubinovo, Kauno valstybi-

³⁰ Mildred Stensler (Milda Janušonytė-Stasiulienė, 1916–2006) – JAV gimusi chorvedė, muzikos mokėsi prokomunistinių pažiūrų pianistės, kompozitorės ir dainininkės Bronės Šalainaitės studijoje.

³¹ Pastabos dėl kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje Komiteto darbo su laiškais, 1964, lapkričio 25. LYA, f. K–3, ap. 1, b. 20, l. 45.

nio choro, „Ažuoliuko“ ir „Liepaičių“. „Tėviškės“ draugija nepagailėdavo lėšų ir instrumentinės muzikos įrašams – siuntinėjo adresatams Mikalojaus Konstantino Čiurlionio simfonines poetas „Miške“ ir „Jūra“, Vytauto Juozapaičio Styginių kvartetą Nr. 2, Viačeslavo Ganelino miuziklą „Velnio nuotaka“, Broniaus Kutavičiaus kamerinę muziką, lietuvių akordeonininkų, smuikininkų, vargonininkų, karilionininkų atliekamus kūrinius, t. y. beveik viską, ką tuo metu įrašydavo Lietuvos garso įrašų studija. Plokštelės buvo siuntinėjamos ne po vieną, o dėžėmis (į dėžę tilpdavo 12 vienetų). Tačiau jų nebandė užsisakyti nė vienas profesionalus antrosios emigrantų bangos muzikas³², tik viena kita plokštelė patekdavo į lietuvių kolekcininkų rankas. Todėl apie Lietuvos muzikinį gyvenimą geriausiai žinojo „pažangiečiai“, bet dėl meninio išsilavinimo stokos jie nebuvo pajėgūs nei garso įrašų įvertinti, nei juos platinti.

Muzikine literatūra daugiausia domėjosi ALMS chorų vadovai: Juozas Kenstavičius, K. Kinderis, Daratėlė Murelienė, Mildred Stenslerienė. Jiems ypač reikėjo dainų iš Lietuvos – JAV gyvenančių kompozitorių, daugiausia „dipukų“, kūryba netiko, o ALMS leidžiamų natų nepakako. Be to, trūko ideologinių, meniškai brandžių, sovietinę santvarką šlovinančių kūrinių, o tokius rašė tik LSSR kompozitoriai. Šioje srityje glaudžiai su išeivija bendradarbiavo kompozitorius Jonas Švedas. Jis siuntė į užjūrį daugiausia savo harmonizuotas liaudies dainas, o už tai chorvedžiai jam nuoširdžiai dėkojo³³. Išsiųstų natų sąrašai byloja, kad į užsienį periodiškai iškeldavo dauguma Lietuvoje leistų vietinių kompozitorių kūrinių. Buvo atsižvelgiama į užsakovų prašymus – dainininkai daugiau gaudavo vokalinės literatūros, tokie muzikos specialistai, kaip Juozas Žilevičius ar Juozas Kreivėnas³⁴ – kas tik būdavo po ranka, nes šie kolekcininkai domėjosi visų žanrų muzika.

Sovietinės institucijos stengėsi prikalbinti išeivijos menininkus kuo dažniau lankytis Lietuvoje, rengti parodas, išvilioti iš jų meno kolekcijas. Taip buvo siekiama sukaupti naudingą informaciją, palenkti į savo pusę

³² Plokštelių registracijos žurnalas. LYA, f. K–3, ap. 1, b. 175, l. 2–23.

³³ Milda Stenslerienė. Daina mums padeda ir jungia. *Tėvynės balsas*. 1961, vasaris, nr. 11, 1–2.

³⁴ Juozas Kreivėnas (1912–1987) – vargonininkas, chorvedys, pedagogas, natų leidėjas, bibliofilas, 1944 m. pasitraukė į Vakarų ir nuo 1950 m. iki mirties gyveno JAV.

inteligentiją, o kartu pralaužti jos izoliacinę politiką³⁵. Šioje srityje aktyviai reiškėsi Vytautas Kazakevičiaus – žurnalistas, idėjinis komunistas, Kultūrinių ryšių su užsienio lietuviais komiteto pirmininko pavaduotojas, dažnai viešėjęs JAV. Jis tikėjosi, kad muzikos mokytojas, bibliofilas J. Kreivėnas panorės persiūsti į tėvynę turtingą asmeninę biblioteką, kalbino išeivijos muzikos patriarchu laikomą J. Žilevičių pasisvečiuoti Lietuvoje ir padovanoti jai savo didžiulį muzikologijos archyvą. V. Kazakevičius ne kartą jame buvo lankęsis, net bandė nusifotografuoti nemažai saugomų dokumentų, tačiau, pasak J. Kreivėno, „J. Žilevičius tada šį reikalą šiaip taip nuzulino, kad Vyt. Kazakevičius negavo nieko“³⁶. Iš šalies atrodė, jog garbaus amžiaus muzikas, maloniai bendraujantis su visais svečiais, gali lengvai pasiduoti įkalbinėjimams. Iš tikrųjų buvo priešingai – jis tik gudriai naudojosi netiesioginiais ryšiais su sovietinės valdžios atstovais, siuntusiais jam iš Lietuvos spaudą ir muzikinę literatūrą, kuri buvo reikalinga rašant straipsnius enciklopedijoms ir rengiant muzikų vardyną, bet požiūrio į okupuotą Lietuvą nekeitė – savo valią išreiškė testamente, aiškiai nurodydamas, kad jo archyvas atiteks Lietuvai tik tada, kai ji bus nepriklausoma. Ir „flirtas“ baigėsi. J. Kreivėnas galutinį žodį apie savo biblioteką, kurią taip pat panoro į Lietuvą atsigabenti V. Kazakevičius, tarė raštiškame paaiškinime³⁷. Jame jis išsakė kritiką sovietinių institucijų, komplektuojančių bei saugančių archyvus, atžvilgiu, be to, pabrėžė, kad išeivija yra gyva, todėl jai reikalingos ir bibliotekos, ir archyvai – jei jų nebūtų, tektų viską kurti iš naujo.

„Tėviškės“ draugijos darbai nutrūko 1991 m., atsikūrus nepriklausomai Lietuvai. Jos archyve išlikę dokumentai šiandien byloja apie sovietinės valdžios bandymus neutralizuoti politinę emigrantų veiklą, pasinaudojant kultūrinių mainų projektu, o iš JAV siųsti laišakai liudija apie susiskaldžiusią išeiviją bei nevienareikšmius jos santykius su LSSR institucijomis.

³⁵ Burinskaitė K. KGB propagandinės akcijos prieš politinę lietuvių išeivijos veiklą XX a. septintajame–devintajame dešimtmėčiais. *Genocidas ir rezistencija*. 2009, nr. 1 (25), 68.

³⁶ Juozo Kreivėno paaiškinimas. Klaipėdos universiteto Retų spaudinių sektorius (toliau KU RSS), f. 2.

³⁷ Ten pat.

Pabaigos žodis

Sovietų Lietuvos ir išeivijos santykių istorijoje išsiskiria keli etapai. Pirmasis jų tęsėsi nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki 7-ojo dešimtmečio pradžios. Tai buvo laikotarpis, kai atskirti Geležinės uždangos lietuviai negalėjo nei susitikti, nei tiesiogiai bendrauti. Vienintelio informacijos šaltiniu emigrantams tapo propagandinė komunistų spauda, kuri visais įmanomais būdais stengėsi įtikinti pabėgėlius grįžti į tėvynę, o tuos, kurie smerkė Lietuvos prijungimą prie SSRS ir tarptautiniu mastu kėlė jos okupacijos nepripažinimo klausimą, diskredituoti. Tačiau atsinaujinę SSRS ir JAV politiniai santykiai lėmė atšilimo laikotarpį – 6-ojo dešimtmečio pabaigoje atsivėrė vartai turistams, pradėta įgyvendinti kultūrinio bendradarbiavimo programa. Jai vykdyti 1963 m. Vilniuje buvo įkurtas Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas – „Tėviškės“ draugijos pirmtakas. Pagrindinis šio Komiteto tikslas buvo užmegzti ir plėtoti ryšius su kairiųjų pažiūrų JAV lietuviais bei jų organizacijomis, t. y. stiprinti savo ideologinį bastioną Amerikoje. Lietuvos valstybingumo idėją puoselėję lietuviai įtariai žiūrėjo į jiems siūlomus kultūrinius mainus, todėl nerodė didelio entuziazmo užmegzti ryšius su sovietinėmis institucijomis. Šios, savo ruožtu, gąsdino išeivius nutautėjimo pavojumi ir brukte bruko siunčiamas knygas, periodinę spaudą, kino filmus, muzikos kūrinių garso įrašus bei natas. Labiausiai džiaugėsi „pažangieji“ lietuviai – pirmosios bangos emigrantai, kuriems šie siuntiniai buvo tarsi ideologinis ginklas kovoje su kitaip mąstančiais tautiečiais. Tad antrąjį bendradarbiavimo etapą, kuris tęsėsi iki 8-ojo dešimtmečio vidurio, galima apibūdinti kaip Rytų komunistų bendradarbiavimą su Vakarų komunistais. Tačiau pastarieji seno, silpo ir tapo nenaudingi Šaltojo karo fronte. Sovietinei valdžiai teko keisti taktiką ir imtis gudresnių prieš naikinimo veiksmų. Tuo tikslu 1976 m. ir buvo įkurta „Tėviškės“ draugija.

Šios draugijos 15-os metų gyvavimo laikotarpį galima pavadinti kultūrinio bendradarbiavimo su išeivija aukso amžiumi. „Tėviškei“ pavyko užmegzti glaudesnius ryšius su antrosios bangos emigrantais, ypač liberaliosios pakraipos atstovais ir jaunimu, palenkti į savo pusę kai kuriuos dailininkus, kad šie surengtų savo darbų parodas Lietuvoje, apsilanktų tėvynėje ir dovanotų jai dalį paveikslų, sudominti siunčiamomis knygomis inteligentią. Ši, atmetusi propagandinį šlamštą, sugebėjo jas panaudoti

švietimo reikmėms. Nemažą paklausą išeivijoje turėjo lietuvių literatūros klasikų raštai, žodynai, enciklopedijos, vadovėliai. Muzikiniai Lietuvos kompozitorių kūriniai, kaip buvo tikėtasi, plačiai nepasklido, nes išeivijoje trūko profesionalių instrumentalistų, o vokalinė literatūra antrabangininkams netiko dėl ideologizuoto turinio. Todėl tik viena kita harmonizuota liaudies daina ar operos fragmentas pateko į išeivijos chorų repertuarą. Daug populiareesnės buvo plokštelės, todėl jų paklausa nuolat augo.

Tai, kad išeivija ėmė skaityti Lietuvoje leidžiamas knygas ir klausytis jos atlikėjų garso įrašų, teikė vyriausybiniams institucijoms vilčių pakeisti neigiamą emigrantų nuostatą sovietinės santvarkos atžvilgiu. Bet paaiškęs jų siekiamas, pasinaudojant kultūrinių mainų tiltu, iš vidaus griauti okupacinį režimą, „Tėviškės“ draugijai su KGB pagalba teko sustiprinti bendradarbiavimo kontrolę ir propagandinį darbą. Kažin ar tėvynės laisvę puoselėjusi išeivija būtų dar keletą dešimtmečių atsilaukusi prieš ardomuosius sovietų veiksmus, jei nebūtų pradėję byrėti SSRS pamatai. Tačiau 9-ojo dešimtmečio pabaigoje prasidėjusi „perestroika“ ir užgimęs tautinis Sąjūdis pakirto „Tėviškės“ draugijos veiklą. 1991 m. Vakarų kraštams pripažinus atsikūrusią Lietuvos valstybę, ši institucija nustojo gyvavusi.

Šaltiniai

- 1963–1965 m. tautiečių, apsilankiusių Lietuvoje, sąrašas. LYA, f. K–3, ap. 1, b. 4, l. 187–188.
- 1969 m. balandžio mėn. laiškų apžvalga. LYA, K–3, ap. 1, b. 12, l. 33–36.
- 1970 m. kovo mėn. laiškų apžvalga. LYA, f. K–3, ap. 1, b. 58, l. 19–20.
- Balio Dvariono laiškas Vladui Jakubėnui, Palanga, [1958], rugpjūčio 23. ŽK LMA.
- Išplėstinio Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto Prezidiumo posėdis, 1964, rugpjūčio 28. LYA, f. K–3, ap. 1, b. 1, l. 12–16.
- Juozo Kreivėno paaiškinimas. KU RSS, f. 2.
- Juozo Tallat-Kelpšos pranešimas Lietuvos TSR tarybinių kompozitorių sąjungos susirinkime, skirtame 1948 m. vasario 10 d. VKP (b) CK nutarimo dėl Muradelio operos „Didžioji draugystė“ aptarimui. *Muzika 1940–1960. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 1992, 101–109.
- Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos („Tėviškės“ draugijos) įstatai. LYA, f. K–3, ap. 1, b. 99, l. 1–5.
- Pastabos dėl kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje Komiteto darbo su laiškais, 1964, lapkričio 25. LYA, f. K–3, ap. 1, b. 20, l. 45–48.
- Pažyma dėl kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto patalpų ir transporto. LYA, f. K–3, ap. 3, b. 1, l. 35–36.
- Plokštelių registracijos žurnalas. LYA, f. K–3, ap. 1, b. 175, l. 1–24.
- Projektas „Komiteto darbo pasiskirstymas“, 1964, spalio 26. LYA, f. K–3, ap. 3, b. 1, l. 1–3.

Susivienijimo lietuvių dainininkų Amerikoje protokolų knyga, 1922–1932, (rankraštis), KUB RSS, f. 2.

Справка о работе общества по культурным связям с соотечественниками за рубежом «Тевিশке» по информационной работе среди литовской эмиграции. LYA, f. K–3, ap. 1, b. 139, l. 2–5.

Постановление Президиума общества «Родина» от 16 января 1986 г. LYA, f. K–3, ap. 1, b. 265, l. 13–15.

Literatūra

Am. Liet. Prol. Meno Sąjungos I-mo suvažiavimo protokolas. Vilnis, 1924, sausio 22. Anušauskas 2015 – Arvydas Anušauskas. *KGB. Visiškai slapiai*. Vilnius: Versus aureus.

Bartusevičius 2012 – Vincas Bartusevičius. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje, 1945–1951*. Vilnius: Versus aureus.

Burinskaitė 2009 – Kristina Burinskaitė. KGB propagandinės akcijos prieš politinę lietuvių išeivijos veiklą XX a. septintajame–devintajame dešimtmėčiais. *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1 (25), 62–76.

Jurginis 1967 – Juozas Jurginis. Susitikimai. *Gimtas kraštas*, lapkričio 30.

Ką mes vadiname buržuaziniais nacionalistais. 1961, *Tėvynės balsas*, gegužė, nr. 39.

Konstitucija ir taisyklės lietuvių meno sąjungos. Brooklyn: Lietuvių meno sąga, 1938.

Mes kviečiame Jus prie Naujųjų Metų stalo! *Tėvynės balsas*, 1958, sausis, nr. 1.

Stenslerienė 1961 – Milda Stenslerienė. Daina mums padeda ir jungia. *Tėvynės balsas*, vasaris, nr. 11.

Streikus 2011 – Kontroliuojami kultūriniai ryšiai su užsieniu sovietmečiu. *Literatūra ir menas*, gruodžio 9.

Streikus 2007 – Arūnas Streikus. Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas. *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 20, 42–63.

Danutė Petrauskaitė

A PROPAGANDIST ROLE OF THE SOCIETY TĖVIŠKĖ (HOMELAND) IN THE DEVELOPMENT OF CULTURAL COOPERATION WITH THE EMIGRANTS DURING THE SOVIET PERIOD

Summary

In the history of relations between Soviet Lithuania and emigrants, several stages can be identified. The first one lasted from the end of the Second World War to the beginning of the 60s. It was a period when

Lithuanians separated by the Iron Curtain could neither meet nor communicate directly. The only source of information for emigrants was the propagandist communist press that tried to persuade refugees to return to their homeland in all possible ways, as well as to discredit those who condemned the annexation of Lithuania to the USSR and raised the issue of non-recognition of its occupation at the international level. However, the renewed political relations between the USSR and the USA led to a period of “thaw”: at the end of the 50s; the door of Lithuania opened to tourists, and a programme of cultural cooperation was launched. To carry it out, in 1963, the Committee for Lithuanian Cultural Relations with Compatriots Abroad, the predecessor of the *Tėviškė* Society, was formed in Vilnius. The main goal of the said Committee was to establish and develop links with progressive US Lithuanians and their organizations, i.e. to strengthen its own ideological bastion in America. The Lithuanians who fostered the idea of Lithuania’s statehood were suspicious of the cultural exchange offered to them and therefore did not show great enthusiasm for establishing relations with Soviet institutions. The latter, in turn, threatened emigrants with the danger of losing their national identity and forced books, periodicals, films, recordings and sheet notes of musical compositions on them. The “progressive” Lithuanians, the first-wave emigrants, enjoyed those parcels most of all as an ideological weapon against other-minded compatriots. Thus, the second stage of cooperation, which lasted until mid-70s, can be described as the cooperation of Eastern Communists with Western Communists. However, the latter were getting old and weak and thus became useless on the front line of the Cold War. The Soviet government had to change its tactics and undertake cleverer actions to destroy the enemy. To that end, in 1976, the *Tėviškė* was founded.

The 15-year period of activity of the said society can be called a golden age of cultural cooperation with the emigrants. The *Tėviškė* succeeded in establishing closer ties with the second-wave emigrants, and particularly with the liberal and youth representatives, and in persuading some artists to hold exhibitions of their works in Lithuania, to visit their homeland, and to donate some of the paintings to it, as well as in getting intellectuals interested in books sent from Lithuania. The intellectuals, having rejected the propagandist trash, were able to use the books for educational purposes. The works of the classics of literature, dictionaries, encyclopedias, and

textbooks were in demand abroad. The musical works of Lithuanian composers were not a success as had been expected, as there was a shortage of professional instrumentalists among emigrants, while vocal literature was not popular with the second-wave emigrants because of its ideologised content. Therefore, only one or another harmonized folk song or a piece of opera got into the repertoires of emigrant choirs. Records were much more popular, and the demand for them was constantly increasing. The fact that the emigrants began to read books published in Lithuania and listen to the musical recordings of Lithuanian performers gave the governmental institutions the hope of changing their dim view of the Soviet system. But when the emigrants' aspiration to destroy the occupational regime from the inside through the bridge of cultural exchange became clear, the *Tėviškė* Society, assisted by KGB, had to strengthen the control of co-operation and propaganda activity. It is hard to say whether the emigrants who were fostering the idea of freedom for their country would have held out another few decades against the destructive Soviet actions if the foundations of the Soviet Union had not collapsed. However, the *perestroika* that began at the end of the 80s and the emergence of a national *Sąjūdis* undermined the activities of the *Tėviškė* Society. In 1991, after the Western countries had recognised the restored state of Lithuania, the institution ceased to exist.

Straipsnis parengtas, vykdant projektą „Nailono uždanga? Lietuvių muzikų korespondencija Šaltojo karo kultūriniuose ir politiniuose kontekstuose“ pagal Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 m. programą. Sutartis F16-362, Nr. LIP-093/2016.